

Neįsiterpęs į dogmą

Henrikas Zabulis

Habilituotas humanitarinių mokslų daktaras, profesorius

Vilniaus universitetas

Klasikinės filologijos katedra

Universiteto g. 5

LT-2734 Vilnius, faks. (370–2) 791813

Daltonikai neskiria raudonos spalvos nuo žalios, todėl savo darže negali atpažinti prinokusio pomidoro, o sudėtingoje kryžkelėje, mirgančioje šviesų rodyklėmis, išvis sutrinka. Tokiems belieka vadovautis kito patarimu arba jį stebint daryti taip, „kaip tėvelis daro“, nors, dainos žodžiais savo veiksmus ir posūkius puošiant, gyvenime greit galima ir apsijuokti. Aš tai pabrėžiu todėl, kad būna ir proto daltonikų (fizinis daltonizmas – irgi priklauso nuo smegenų veiklos, bet paragavęs žmogus vis dėlto gali pasakyti, kuris pomidoras raudonas!), kurie geba tik kartoti kitų žodžius pagal formulę: „Taip? – Taip!!!, Ne? – Ne!!!“ Jokių „galbūt“, „abejoju“, „nežinau“... Jeigu taip mažo pavieniai asmenys, nukencia tik jų pačių intelektas, bet kai šitaip ima mažyti didelė visuomenės dalis, ją anksčiau ar vėliau turi ištikti katastrofa.

Deja, visagalybės siekiančios partijos ir jų diktatūrą ginančios valstybinės institucijos mirtinai trokšta, kad viešpatautų tik viena nuomonė, einanti iš viršaus į apačią. Todėl jos siekia, kad proto daltonikų būtų daug ir jie tolydžio daugintųsi. Pasaulio istorijoje tokių pavyzdžių apstu, bet vieną penkiasdešimties metų „eksperimentą“ mes pergyve-

nome patys, vyresniosios kartos žmonės, kai buvo tik viena partija ir viena tiesa. Prieš mirtį Josifas Stalinas buvo „išgryninęs“ visą marksizmą-leninizmą iki dviejų „svarbiausių“ veikalų: karo išvakarėse jis suredagavo (arba tiksliau – savaip išdėstė) naujausią Rusijos istoriją („VKP(b) istorija. Trumpasis kursas“) ir surašė filosofijos kanoną, įdėjęs į minėtąją knygą ketvirtąjį skyrių „Apie dialektinį ir istorinį materializmą“, o visiems kitiems atvejams parengęs stambesnę veikalą „Leninizmo klausimai“. Negalima sakyti, kad šita lektūra buvo gryna nesąmonė, kaip dabar mėgstama triuškindi viską, kas tada buvo sakoma, rašoma ar daroma, bet ji turėjo esminį trūkumą: joje dėstoma tik viena nuomonė ir ta pati tik tam tikrose ribose. Leninas, o tuo labiau Marksas ir Engelsas Stalinui kėlė baimę, todėl jų nuodugnus studijavimas, garsiai to neskelbiant, buvo ribojamas. Apie kokios nors Vakarų literatūros pasitelkimą negalėjo būti nė kalbos, net jei jos autoriai būtų ir neginčijami marksistai. Atvirkščiai, „tėvo ir mokytojo“ veikalai privalėjo būti studijuojami visų lygių politinio švietimo rateliuose ir visų lygių mokymo įstaigose, įskaitant universitetus. Taip per tam tikrą laiką buvo kaldinte nukaldintos

geležinio mąstymo dogmos, nuo kurių nukrypti buvo tolygu patekti į Berijos „perauklėjimo“ sistemą – pakliūti į kalėjimą, tremtį, netekti tarnybos, normalaus gyvenimo ir netgi gyvybės.

Aš Vilniaus universitete studijavau 1945–1950 metais, vadinas, prieš pat Stalino mirtį, kai jo despotizmas buvo pasiekęs apogėjų valstybės valdymo ir visuomenės priežiūros sistemoje. Kita vertus, tai buvo metas, kai komunistinis mąstymas Lietuvoje dar beveik neturėjo atramos, taip pat ir mano universitete, kurio beveik visa profesūra buvo savo ištakomis susijusi su senuoju Kauno universitetu, o studentija giliai jautė religinių šeimų ir mokyklos auklėjimą. Komunistų visame universitete tebuvo keliolika, o komjaunuolių – gal koks šimtas. Aš pats baigiau universitetą nebūdamas komjaunuolis, nors ir buvau kalbinamas stoti. Nestojau, nes mus visus jaudino aplink vykstantys areštai, grėsmingi vežimai į Sibirą, miškuose vykstanti kova, kurioje niekas nežinojo, kas ir nuo ko turi žūti. Kaimo žmonės vienodai bijojo stribų ir miškinių, o aš buvau kilęs iš kaimo. Kaime gyveno mano tėvai, kurie naktį drebėjo dėl būsimo ryto, o dieną – dėl artėjančios nakties. Be to, veikė šv. Jono bažnyčia, kuri kas sekmadienį buvo pilna studentų. Ant viškų giedojo studentų choras, Konservatorijos žvaigždės, tarp jų ir mano geras draugas Rimantas Siparis, vėliau garsus Lietuvos bosas. Pamenu, dar ketvirtame kurse prieš marksizmo egzaminą čia aš ėjau išpažinties ir priėmiau komuniją. Kai kam dabar gali tai atrodyti paradoksalu, o tada tokia buvo visa tikrovė.

Ir štai esant tokiai atmosferai aš sutikau Eugenijų Meškauską. Jis buvo nepartinis (į partiją įstojo tik man baigus universitetą), bet dėstė visas marksistines disciplinas (VKP(b) istoriją, abi filosofijos dalis ir filosofijos istoriją), išskyrus politinę ekonomi-

ją, kurią skaitė tuometinis LKP CK sekretorius Vladas Niunka. Tiesa, buvo semestru, kai Meškausko skaitytą kursą tęsdavo kiti dėstytojai, visada ryškiai silpnesni ir turinio, ir formos požiūriu, bet laikyti egzaminus sukus apsukus vėl tekdavo pas Meškauską. Iš viso, kartu su įskaitomis, jam esu atsakinėjęs gal penketą kartų. Jo egzaminai, beje, buvo gana originalūs. Kadangi tuo metu Meškauskas gana smarkiai rūkė, pirmiausia jis iš popieriaus išlankstydavo „peleninę“ ir, panarinęs galvą, traukdavo dūmelį, o studentai gyvos eilės tvarka slinko pro jį: vienam atsakius, visi pasislinkdavo per vieną vietą, kitam atsakius – vėl tas pat, kol visi taip „atsėdėdavo“. Manau, kad neigiamų pažymių jis išvis nerašė, tačiau nebuvo ir galimybių neišlaikyti egzamino, nes Meškauskas leisdavo skaityti bet kokią literatūrą prieš atsakinėjant. Pavyzdžiui, pirmame kurse per pavasario sesiją, laikant VKP(b) istoriją, visiems vienas klausimas buvo iš ketvirtąjo skyriaus „Apie dialektinį ir istorinį materializmą“. Aš gavau apibūdinti tris gamybos ypatybes. Viską apmaščiau, bet, kol atsėdėjau savo eilę, ėmiau ir užmiršau vieną iš jų. Kadangi visos knygos gulėjo išmėtytos ant stalų, aš atsikusau, pasiėmiau, perskaičiau čia pat ramiai berūkančio egzaminuotojo akivaidoje atitinkamą puslapį, padėjau knygą atgal ir netrukus persėdau egzaminuotis. Jokios pastabos, nė mažiausio priekabumo: kaligrafiškai įrašė penketą (tada aukščiausias pažymys) ir maloniai gražino knygele. Kartą jis net motyvavo tokios metodikos esmę, sakydamas, kad jam svarbu, kaip studentas dėsto mintį ir ją argumentuoja, o ne tai, ką yra iškalęs. Todėl jis atsakinėjančio niekada nepertraukdavo, išklaudydavo iki pabaigos ir, tik būtiniais atvejais ko nors paklausęs, vertindavo. Dažniausiai pažymių rašydavo tik kantriai patylėjęs, nors studentų atsakymai, kaip žinoma, retai kada žavi genialumu.

Stebėtiną toleranciją Meškauskas rodė ne vien per egzaminus. Gana karštai vykdavo seminarai, kuriuos jis iš pradžių vesdavo pats. Antrame kurse per vieną seminarą mūsų grupė turėjo svarstyti Bucharino dešinįjį nukrypimą, kurio esmė buvo atsargus požiūris į žemės ūkio kolektyvizaciją. Dar nepradėjus svarstymo Adolfas Tautavičius (dabar žymus archeologas) atsistojęs pareiškė: „Kam čia mums dar svarstyti tokius klausimus. Girdėjau, grįžo iš Maskvos Bieliauskas (turėjo mintį įtakingą pirmaisiais pokario metais partinį darbuotoją Feliksą Bieliauską), kuriam ten pasakė, kad kolchozai bus ir pas mus. Vadinasi, rusai vis tiek visus paleis ubagais“. Tai pareiškęs antrakursis studentas atsisėdo, o Meškauskas ramiai tepasakė tiek: „Tegu Bieliauskas sako, kas jam reikia, o mes nagrinėkim klausimą, kuris yra mūsų programoje“. Toliau pokalbis vyko dalykiškai, kalbėjo nemažai studentų, berods ir pat Tautavičius, o pabaigoje svarstymą Meškauskas apibendrino ir ramiai paklausė karštojo žemaičio: „Ar, drauge Tautavičiau, turite pastabų?“ Tas, jau nusiraminęs, atsakė, kad dėl teorijos jis nesiginčija, bet jam nepatinka praktika.

Šis incidentas įvyko bene 1947 metų pradžioje. Tada kolektyvizacija Lietuvoje dar nebuvo prasidėjusi, bet areštai ir tremtys tolydžio stiprino „argumentus“, kad „išbuožinimas“ įvyks. Užtektų Meškauskui kur nors tarstelėti bent vieną žodelį apie tokį seminarą, ir žymaus archeologo Lietuva nebūtų išsiugdžiusi, bet jis to nepadarė. Galėčiau pasakyti, kad mūsų dėstytojas elgėsi kaip tik priešingai. Tai vėl galiu įrodyti konkrečiu pavyzdžiu. Srautinės Meškausko paskaitos vykdavo ten, kur dabar yra Filologijos fakulteto Vinco Krėvės auditorija, o jų bendrai klausydavo Istorijos–Filologijos, Teisės ir gal dar Ekonomikos fakultetų studentai. Auditorija būdavo sausakimša, todėl ne-

mėgstantiems lankyti paskaitų studentams buvo puikios galimybės mėtyti pėdas. Istorijos–Filologijos fakulteto dekanu vienu metu buvo superkomunistas Vladimiras Kostelnickis (kai įstojau į Universitetą, dekanas buvo nepartinis Kostas Korsakas, o jam perėjus į Mokslų Akademiją, – žinomas psichologas, irgi nepartinis, Alfonsas Gučas, ne be Kostelnickio užsipuolimų pasitraukęs į Pedagoginį institutą), Smetonos laikais dėstęs kalbas Lietuvos gimnazijose, o 1945 metais tiesiai iš Lietuvos 16-osios divizijos su karine miline atėjęs į universitetą dėstyti kalbotyros, tiksliau – liūdnei pagarsėjusios Maro teorijos. Demonstruodamas ypatingą uolumą, jis ateidavo į Meškausko paskaitas ir imdavo tikrinti savo fakulteto studentų lankomumą. Kartą įvyko anekdotinis incidentas, apie kurį man gal po dvidešimties metų papasakojo Teisės fakulteto dekanas Kęstutis Domaševičius. Kostelnickis 1947 m. taip tikrino paskaitą metais už mane jaunesniame kurse, ir jam labai nepatiko atvirai iš jo besišaipantis studentas. Ėmęs jį barti ir klausti pavardės, gavo atsakymą, kad anas esąs ne jo, o Teisės fakulteto studentas Pimpidrickis. Studentai ėmė kvatoti ir tuo dar labiau įsiutino karštakošį mūsų dekaną. Meškausko paskaita buvo sužlugdyta, todėl jis kažkur viešai pakritikavo tokius tikrinimo metodus ir sulaukė universiteto profesūros pritarimo. Deja, Kostelnickis, gindamas savo teisumą, atėjo į Teisės fakultetą ir ilgai tikrino studentų sąrašus, ieškodamas tariamo Pimpidrickio. Nors Domaševičius jam aiškino, kad studentas veikiausiai pajuokavo, anas nesiliovė ieškojęs nusikaltėlio. O iš tiesų tas nenaudėlis buvo Mykolas Požarskas, vėliau tapęs Lietuvos kultūros ministro pavaduotoju. Šis incidentas, savo ruožtu, buvo paskutinis lašas, perpildęs kažkieno kantrybės taurę, nes netrukus visų nemėgstamas Kostelnickis bu-

vo atleistas, o dekanas pareigas iš jo perėmė pats Eugenijus Meškauskas, kaip minėjau, – nepartinis.

Meškausko parašas yra mano diplome. Man jis brangus ne formaliai, o todėl, kad tuo metu aš pats buvau įkliuęs į politinę istoriją. 1950 m. sausio 2 d. Karininkų namuose (dab. Prezidentūra) vyko studentų naujimetinis vakaras, į kurio koncertinę programą buvo trauktas mūsų fakulteto vyrų oktetas. Mes padainavom berods tik dvi dainas: Vasiliausko „Oi, daluže, tu dalia“ ir rusų liaudies dainą, harmonizuotą Sviešnikovo:

Ах, ты доля, моя доля,
доля, долюшка моя,
ах, зачем ты злая доля
до Сибири довела.

Šie žodžiai užkliuvo kažkokiam labai aukštam komjaunimo vadovui, dalyvavusiam koncerte, nes būtent 1949 m. pabaigoje vyko masinis žmonių vežimas. „Aukštasis“ svečias suprato mūsų pasirodymą kaip politinę provokaciją ir atsikėlęs išėjo (taip man buvo po kelių dienų pasakyta). Prieš mane prasidėjo didelis puolimas, nes aš buvau to kolektyvo vadovas. Viskas vyko man už akių, nes, kaip minėjau, aš nebuvo komjaunuoelis, bet nemalonūs signalai mane nuolat pasiekdavo. Pagaliau mane pasikvietė dekanas Meškauskas ir paklausė: „Ką ten Jūs padainavot, kad tiek daug triukšmo kilo?“ Kadangi aš tada buvau pusiau muzikantas, tuoj išsitraukiau iš kišenės gaidas (jas visada nešiodavausi) ir čia pat sudainavau. Jis nusišypsojo ir pasakė, kad tą dainą jis žinąs, nes jaunystėje pats dainuodavęs kaip revoliucinė. Po to viskas nutilo, tik man buvo atimta vardinė Salomėjos Nėries stipendija, kurią gaudavau kaip mokslo pirmūnas. Ir diplomą su pagyrimu man įteikė ne salėje tuometinis rektorius Jonas Bučas, kaip visiems kitiems su pagyrimu baigusiems, o kažkie-

no nurodymu jis atsidūrė auditorijoje (ten dabar rektorius kabinetas), kur tų metų laidos universiteto absolventai patys iš bendros krūvos išsidalino savo diplomus. Iš to aš padariau išvadą, kad man norėta pritaikyti gal ir labai griežtas sankcijas, bet Meškauskas, kuris mane mėgo ir vertino, sustabdė didesnę persekiojimą ir leido universitetą užbaigti laiku.

Aš tada nelaikiau savęs kovotoju prieš valdžią ir dabar nenoriu minėto fakto sureikšminti, nes niekada nemaniau, kad oficialiai išleistame gaidų rinkinyje gali būti kokia nors antitarybinė daina. Mano dainininkai pasirinko ją iš keleto mano pasiūlytų, nes jiems patiko jos graži melancholiška melodija ir nelabai sudėtinga harmonija. Tai aš pasakiau ir dekanui, kuris viską puikiai suprato. Meškauskas dar kartą man be žodžių įrodė, kad jis ir dekanas yra toks pat tolerantiškas, koks dar pirmuosiuose kursuose buvo dėstytojas, kai Tautavičius padarė pareiškimą, kurį nutylėti reikėjo drąsos.

Gyvenimas taip susiklostė, kad ir baigęs universitetą, aš nuolat buvau kažkur netoli Eugenijaus Meškausko. Kai buvau aspirantūroje Maskvos universitete, jis ten tuo metu baigė rašyti savo disertaciją. Turėjom progos susitikti ir pasikalbėti, kaip seni pažįstami, giminingų interesų žmonės iš Lietuvos. Kai grįžau iš Maskvos ir pradėjau dirbti Vilniaus universitete, jo prorektorius buvo Eugenijus Meškauskas. Šioms pareigoms jį pasikvietė Juozas Bulavas, tapęs rektoriumi. O Bulavą tuo metu ir anksčiau globojo Niunka. Jie visi – Niunka, Bulavas ir Meškauskas – buvo beveik vieno amžiaus ir beveik kartu studijavę Kauno universiteto Teisų fakultete. Pirmasis, be abejo, buvo labai įtakingas partijoje, bet savo draugams buvo liberalus ir dėmesingas, nors sudėtingais momentais savo globotinių negynė. Kai Bula-

vas buvo apkaltintas buržuaziniu nacionalizmu, atleistas iš rektoriaus pareigų ir išmestas iš partijos, Niunka tam nesipriešino. Po poros metų ir Meškauskas buvo atleistas iš prorektoriaus pareigų. Jam tiesiog nebuvo inkriminuojamos Bulavo kaltės, apie kurias ilgoką laiką aukštuosiuose partijos sluoksniuose buvo kalbama labai pagiežingai, tačiau visokių „buržuazinių nukrypimų“ filosofo veikloje ir teorijoje buvo ieškoma, o kai ieškoma, visada atrandama. Tai išdrįstu tvirtinti todėl, kad netrukus po prorektorijų pasikeitimo aš buvau iš universiteto pakviestas į naujai besikuriantį Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo komitetą gana skambioms Aukštųjų mokyklų valdybos viršininko pareigoms. Iš tiesų tos pareigos nebuvo labai didelės norint ką nors savarankiškai spręsti, bet pakankamai aukštos, kad galėtum daug ką žinoti.

Vėliau, man tapus minėto komiteto pirmininku ir po to perkrikštytam į ministrus, su Eugenijum Meškausku susitikti pasitaisydavo, bet ne dažnai. Tuo metu jis buvo susitelkęs tik savo katedroje, kuriai vadovavo netrumpą laiką, ir nemėgo lankytis valdiškose įstaigose, o kita vertus, visuomenės mokslų katedros tada buvo labiau prižiūrimos LKP CK negu ministerijos, todėl jam reikalų ministerijoje gal ir nebūdavo. Tačiau mane pasiekdavo kalbos, kad Meškauskas blogas marksistas, neteisinga kryptimi suka katedros mokslinę problematiką ir pan. Taip neretai buvo pasakoma LKP Centro Komite, bet tokią CK nuomonę inspiruoti labai stengėsi G. Zimas. Apie šį žmogų kalbama įvairiai, bet būtų neteisinga jį nuvertinti. Tai buvo vienas iš labiausiai išsimokslinusių partijos veikėjų: baigęs Kauno universitetą, bandęs stažuotis Anglijoje, tobulai kalbėjęs lietuviškai, rusiškai, žydiškai ir visiškai neblogai – vokiškai bei angliškai, daug skaitęs, daug rašęs, bet visada laikęs

save nepakankamai įvertintu. Šis bruožas labai priklausė nuo A. Sniečkaus požiūrio į jį, nes CK vadovas kartais jį prisileisdavo labai arti, o kartais aiškiai nuo jo atsiribodavo. Pykdamas Zimas kasdavosi po ideologinių sekretorių – Preikšo, Niunkos, Barkausko pamatais, – o sau argumentų ieškodavo „marksizmo iškraipymuose“. Meškauskas universitete, Minkevičius Mokslo Akademijoje, kartais kiti marksizmo teoretikai nuolat sulaukdavo piktokos kritikos jo redaguojamuose partijos leidiniuose.

Su universiteto Filosofijos katedra Zimas turėjo ir toli gražu ne teorinių nesutarimų. Jis universitete dirbo nuo pirmųjų pokario metų. Visada labai gražiai pradėdavo skaityti paskaitas, sužavėdavo studentus neabejotinai puikia iškalba, bet niekada savo kurso normaliai neužbaigdavo, atrasdamas begalę pateisinamų ir nepateisinamų priežasčių. Už jį turėdavo atidirbti ir net studentus egzaminuoti kiti žmonės. Tai kėlė kolegų nepasitenkinimą, ir Zimas galop dėl to iš universiteto pasitraukė į Vilniaus pedagoginį institutą. Ten jį priglaudė rektorius Vytautas Uogintas, karo metu dirbęs radistu Zimano partizanų štabe, bet ir ten padėtis susiklostė panašiai kaip ir universitete. Vadinasi, jei Meškauskas Zimanui priekaištavo, buvo ir už ką.

Eugenijus Meškauskas turėjo vieną minusą, bet tik ne tą, kurią jam norėjo primesti jo priešai: jis nemėgo rašyti, todėl jo neišsemmiamas intelektas veikė tik tuos, kurie galėjo klausytis jo paskaitų. Paskaitas jis skaitė labai kūrybiškai, nemėgo kartoti net savo paties kartą jau pasakytų minčių. Pats jis man yra sakęs, kad nespėjęs iš naujo permąstyti temos, jis keisdavo bent paskaitos planą, pradėdavo ją nuo pabaigos ar dar kitaip, kad minties eiga jam pačiam vis būtų nauja. Todėl jo visos paskaitos buvo tarsi čia pat gimstančios mintys, tarsi mąstymas

garsiai. Kas ilgiau pabuvo tokio jo mąstymo terpėje, galėjo perimti jo metodologiją, argumentacijos logiką. Kartu jis buvo ir naujų minčių generatorius, nes nuolatos kažką skaitė, studijavo, sprendė. Mokėdamas užsienio kalbų, nuolat sekė Vakarų radiją, tada pasiekiamą spaudą, lygino faktų pateikimą ir vertinimus ten ir vidaus žiniasklaidoje, kūrė savo versijas. Tai skatino jį gilintis į demokratijos esmę, nagrinėti visuomenės sandaros ir pavienių piliečių asmeniškų stimulų sąveikos mechanizmą, o visa tai toli gražu nesiderino su standartinė marksizmo dogma. Tai kėlė Meškauskos priešų siutą, bet ugdė tam tikrą mokslinę mokyklą, kurios adeptai perėmė ne vien mokytojo idėjas, bet visi supanašėjo su juo net kalbėjimo būdu, intonacija, rankų gestikuliacija ir apskritai manieromis. Iš šono žiūrint aiškiai matėsi vieningas stilius: Meškauskas ir meškauskiukai. Deja, iš jų naujas Meškauskas neišaugo, o jam pasitraukus iš universiteto (dabar jau ir iš gyvenimo), buvusi jo mokykla pabiro.

Dabar daug ginčijamasi, kas parengė Lietuvos nepriklausomybę, kas sukėlė Persitvarkymo Sąjūdį, kas buvo pirmasis rezistentas. Kiekvienas nori į tuos klausimus atsakyti taip, kad jo paties reikšmė būtų didesnė. Aš norėčiau nuasmeninti ginčą, pasakydamas, kad viską lėmė *abejonė*, griovusi privalomą dogmą. Tarybinio penkiasdešimtmečio Lietuva buvo laiminga ne vien dėl to, kad visą laik turėjo šiokią ar tokią pagrindžio rezistenciją, bet ir tuo, kad visada turėjo retų asmenybių, drįsusių kietą privalomos dogmos plūtą išmirkyti abejonių syvuose, nors dėl to jiems buvo pripašomas buržuazinis nacionalizmas. Vaizduojamajame mene toks buvo Antanas Gudaitis, teatre – Juozas Miltinis, poezijoje – Eduardas Mieželaitis, muzikoje – Balys Dvarionas, moksle – Juozas Matulis, ekonomikoje – Aleksandras Drobnyš. Šie ir kiti Smetonos laikus menantys

intelektualai, išsakydami savo abejonę, mokėjo pasiremti savo įtakinga padėtimi ir pripažinimu, todėl su jų nuomone sunku buvo nesiskaityti. Lietuvių tauta buvo laiminga, kad turėjo unikalų M. K. Čiurlionio genijų, kurio kūrybinio palikimo svarbą apgynė Antanas Venclova, savo vakarietišku išsimokslinimu ir tvirtais pečiais atkėlęs vartus ne vien vaisingai čiurlionianai, bet ir laisvokam socialistinio realizmo traktavimui, kad jame tilpo net Čiurlionio kūryba. Kiekvienas savaip šie ir daugelis kitų žmonių anų laikų sąlygomis formavo Lietuvoje Vakaraus dvelkiančią realybę, kuri tapo pastebima visoje Tarybų Sąjungoje, o kai kuriais reiškiniais ir Europoje. Tai aš irgi galiu patvirtinti, nes nuolat susidurdavau su Maskva ir žinojau, kaip žiūri į mus jos intelektualai ir kaip reaguoja oficiali valdžia.

Tačiau bene svarbiausia aplinkybė buvo ta, kad tokioje realybėje brendo nauja, Lietuvoje ir lietuviškai aukštąjį mokslą baigusi inteligentija, į kurios rankas gana anksti perėjo visas kultūros, mokslo, ūkio, valstybės ir net partijos gyvenimas. Didelės šių žmonių dalies Alma mater buvo Vilniaus universitetas, kuriame jie sugėrė Meškauskos ir jo mokyklos laisvamanybę, išmoko abejoti lygioje vietoje ir visur ieškoti savų sprendimų, užuot eję lengviausiu paklusnumo keliu. Žinoma, kiekvienoje šeimoje pasitaiko gerų ir blogų vaikų, visokių galima atrasti ir tarp universiteto absolventų, bet bendra išvada vis dėlto būtų tokia: Eugenijus Meškauskas, pats ir per savo mokinius, savo dėstomo dalyko universalumu nuspalvino bent dviejų generacijų universitetinę mąstyseną, kuri ir buvo ta dirva, kurioje greit ir vešliai pasisėjo Persitvarkymo Sąjūdžio grūdas. Jei gu nebūtų išpurenta naujų idėjų imlumo dirva, joks magas burtų lazdelės mostelėjimu po penkiasdešimties metų dogmatikos nebūtų viso krašto pakėlęs į laisvės žygį.

Gal kam atrods, kad aš išdidinu ne pirmaeilio asmens ir toli gražu ne svarbiausios disciplinos reikšmę. Filosofija juk ne specialybė. Tačiau būtent filosofija moko mąstyti ir reikalauja vertinti gyvenimo reiškinius. Žmogus, kitąsyk net nesuvokdamas savo teiginių filosofinės prasmės, nuolat filosofuoja, o kas perėjo Meškausko mokyklą, išmoko dar ir dekartiškai abejoti. O ir pats Meškauskas, kol dirbo universitete, nebuvo menka figūra, nors nedalyvavo administracijoje, o susirinkimuose sėdėdavo kažkur salės gale. Man, deja, tada dažnai tekdavo sėdėti prezidiume, todėl aš gerai mačiau, kaip nenoromis Meškauskui buvo suteikiamas žodis ir koks įniršis apimdavo oficialiuosius pranešėjus, kai jis ramiai, bet argumentuotai suabejodavo jų teiginiais. Tada jie imdavo iš jo reikalauti konkrečių pasiūlymų, bet daltonikams jų reikėjo ryškiai raudonų, kad atsiskirtų nuo negeistinių žalių. Deja, tai nebuvo viskuo abejojančio filosofo sritis, ir jis jų neteikdavo, tuo dar labiau neįtikdamas.

Iki pat mirties Eugenijus Meškauskas išliko kritinio proto ir išlaikė puikią atmintį. Jis lengvai prisimindavo savo mokinių pavardes, galėjo pasakyti kuriais metais kuris studijavo universitete. Jis taip pat išvalgiai, kaip ir mano studijų metais, nagrinėjo tikrovės įvykius ir procesus, be atlyginimo ilgokai skaitė paskaitas Gamtos fakultete, ku-

ris buvo arčiau jo namų. Tai suteikdavo jam dvasinių jėgų, todėl jis pamažu džiūvo fiziškai, bet niekada neprarado mąstysenos jaunatviško vitališkumo. Man dažnokai pasitaisydavo jį sutikti parduotuvėje „Svajonė“, kur jis ateidavo nusipirkti poros dešrelių, vieno kito pomidoro, duonos kampelio. Daugiau jam nieko nė nereikėjo, o mūsų susitikimų vieta simboliniu pavadinimu jį traukė veikiau kaip galimybė pamatyti ką nors iš praeities, su kuo būtų galima žvilgtelėti į ateitį. Ne savo paties, o visų, viso krašto.

Iš šalies žvelgiant mes ten abu buvom seni universiteto profesoriai, abu pensininkai, bet man jis buvo buvęs mokytojas, o jam aš, matyt, buvau buvęs mokinys, kuriuo jis gali tikėti. Todėl, kaip ir prieš penkiasdešimt metų, jis man blaiviai dėstė savo kritišką požiūrį į visuomenės procesus, smerkė besiformuojantį naujo turinio dogmatizmą, kurio pagrindinis šaltinis visada yra tas pats: noras įtvirtinti vienintelę nuomonę ir valdžios priemonėmis nuleisti ją iš viršaus, kad pavaldiniai, šiukštu, neimtų galvoti kitaip, negu reikia valdantiesiems. Kartą mums bekalbant apie persivertėlių spalvą, iškilo daltonikų įvaizdis. Kas pažinojo Eugenijų Meškauską, sutiks su manim, kad jis buvo principingas daltonikų antipodas, visada norėjęs išvelgti visą spalvų spektrą. Todėl jis negalėjo priimti jokios dogmos, o tuo labiau, išvertęs kailį, į ją įsiterpti.

Rejection of Dogma

Summary

In the course of the first post-war years, Eugenijus MEŠKAUSKAS lectured on almost all Marxist disciplines, though he was a non-party man. As early as that period, under the conditions of Stalinist dogmatism, he managed to think and behave in a tolerant and far-sighted way. Later on, his ability to question everything what was officially accepted in the Marxist theory has formed a highly original school of the University philosophers, which attracted strong

enough criticism of official institutions, but made a great impact on academic youth. Eugenijus MEŠKAUSKAS himself and through his pupils, due to the universal character of the subject he taught and his non-dogmatic thinking, has coloured at least two generations of Lithuanian intellectuals – graduates of Vilnius University. They belonged to the stratum of society where the reformation ideas have rapidly found their rich soil.